

B. LONERGANAS

Subjektas *

Tam tikra prasme būtų galima teigti, kad kiekvienas iš mūsų gyvena savo pasaulyje. Šis pasaulis visuomet esti ribotas ir jo ribas nulemia mūsų interesai bei žinios. Esama dalykų, kurie žinomi kitiems žmonėms ir apie kuriuos aš niekaip nežinau. Esama tokių domėjimosi objektų, kurie man rūpi ne mažiau kaip kitiems. Tad mūsų žinių bei interesų mastas nubrėžia horizontą. Šis horizontas mus apriboja.

Toks apribojimas išplaukia iš istorinių tradicijų, kurioms esant mes gimėme, iš socialinės aplinkos, kurioje buvome auklėjami, iš individualių psichologinių gabumų, pastangų bei nesėkmių. Tačiau subjektus ir jų horizontus lemia ne vien specifinės istorinės, socialinės bei psichologinės sąlygos, bet ir filosofiniai veiksniai, kuriuos aptarti ir turime progą.

Nepaisomas (neglected) subjektas

Šiuolaikinės filosofijos ypatingas dėmesys subjektui dažniausiai siejamas su Hėgelio (Hegel), Kierkegero (Kierkegaard), Nyčės (Nietzsche), Heidegerio (Heidegger), Buberio (Buber) filosofija¹. Tačiau pats šis faktas rodo buvus ignoravimo laikotarpį, ir gal vertėtų nurodyti tokio nepaisymo priežastis, bent jau tam, kad įsitikintume, jog pastarosios mūsų mąstyme nebefunkcionuoja.

Taigi pirmoji priežastis – tiesos objektyvumas. Tiesos kriterijus, mano įsitikinimui, yra iš esmės nesąlygojamas². Bet tai, kas yra sąlygiška, ir neturi

* Iš anglų kalbos vertė Arūnas Povilėnas.

Iliaus B. Lonergano.

¹ Kai kurie pradžiai tikriausiai laiko kanto "Kopernikūtinį perversmą", kuris, sutelkęs subjektui skirtas padėti formalis požėris, suolaids jo realiai padėčiai padarė nedeug. Tuo tarpu tolimame rade amikleidė kaip būdymų įvirdinaičių visą subjekto tikrovę ir jo funkcijas, ocha. Kuoopėdž šios esados ir jos puzeturėvėmų apėvalgą galima rasti James Brown, Subject and Object in Modern Theology, New York, 1955.

² Tai, kas apibūrina formalis padėris neturi sąlygų, yra Dievas. Tas, kas iš esmės nesąlygojamas, sąlygus turi, tačiau jos nėra įvykai. Aš antyčiuo, kad toliau yra puzitizė bėdas tūpys, taip pat sveiko proto įpramų kriterijų, pvz., puzitizėmo pagrindo principo, specialus formulavimas. Detalėm apėvalgą galima rasti mano knygos Insight, London and New York, 1957, dešimtamė skyryje.

sąlygų. Tiesai pažinti subjektas gal ir reikalingas, bet ją pažinus, atsiduriama anapus subjekto, ten, kur nebėra erdvės, laiko, asmens.

Toks yra tiesos objektyvumas. Bet nesusizvėkite. Intensionaliai jis nuo subjekto nepriklauso, bet ontologiškai jis esti tik subjekte. Intensionaliai jis visas atsiduria anapus subjekto, nors taip yra būtent todėl, kad ontologiškai subjektas geba save transcenduoti – peržengti savo jausmus, vaizdinius, mintis, nuomones ir atsidurti visiškai kitur. Be to, kad subjektas pasiektų tiesos savitranscendenciją (self-transcendence of truth), neapsieinama be apvaisinimo, išnešiojimo ir gimdymo ilgo ir sunkaus proceso. Mokymas bei mokymasis, tyrinėjimas, supratimas, faktų grupavimas ir įrodymų svarstymas – visa tai priklauso nuo subjekto, nuo laiko ir erdvės, nuo socialinių, psichologinių bei istorinių aplinkybių. Tik subjekto išaugintą ir subrandintą tiesos vaisių galima nuskinti ir rasti jam vietą pačios tiesos absoliutinėje erdvėje.

Be to, susizvėjęs tiesos objektyvumu, imama taip akcentuoti objektyvą tiesą, jog išleidžiamos iš akių arba sumenkinamos jos pačios atsiradimo ir egzistavimo sąlygos. Iš tikrųjų, jei šiuo metu pastebimas katalikų atitolimas nuo tikėjimo dogmų, tai negalima šito nesusieti su ankstesniu vienpusiškumu, kai taip primygtinai buvo skelbiamas tiesos objektyvumas, nepaisant subjektų ir jų poreikių.

Šį vienpusiškumą primena Suareso, de Lugo ir Baneso laikų teologų patirtas keblumas, susidūręs su silogizmu: tai, ką Dievas apreiškė, yra tiesa. Dievas apreiškė tikėjimo paslaptis. Todėl tikėjimo paslaptys yra tiesa³. Turbūt, man nėra reikalo aiškinti, kodėl šis silogizmas sukėlė sumaištį, mat iš to plaukė, kad tikėjimo paslaptys yra įrodomos. Bet man svarbiausia, kad šiame silogizme glūdi klaidinga prielaida, besiremianti perdėtu tiesos objektyvumu. Jei prisiminsime, kad formaliai tiesa egzistuoja tik mūsų sprendimuose, o pastarieji – tik prote, tai nesunkiai viską išspręsimė. Tai, ką Dievas apreiškė, yra tiesa Dievui ir tikintiems, bet nėra tiesa netikintiems; taigi tikėjimo paslaptys yra tiesa Dievui ir tikintiems, bet tai visiškai nereiškia, kad tikėjimo paslaptys yra įrodomos. Regis, teologai nepastebėjo šios paprastos išeities. Atrodo, kad jie mąstė apie tiesą, kaip apie tokį objektyvą daiktą, kuris gali egzistuoti be minties. Taip pat neatrodo, kad tokį mąstymo būdą ribotų tikėjimo pagrindai. Toks pats objektyvios tiesos reikalavimas bei toks pats jos subjektyvių sąlygų ignoravimas įkvėpdavo senuosius katechetus, kuriuos keičia naujieji, ir senąją

³ Žr. H. Lonergan, *De Virtutibus Theologicis*, Rome, Gregoriana Press, 1947, pp. 90 f., 103. No. 196, 204; L. Billot, *De Virtutibus Infans*, Rome, 1928, pp. 191 ff., 313.

cenzūrą, reikalavusią teisinių teiginių ir mental tenutuokusių, jog būtina atsižvelgti į žengimo link tiesos dinamiką.

Kitą subjekto (ignoravimo laitinį) aptinkame tolimoje Aristotelio mokslo sampratoje, suformuluotoje "Antroje Analitikoje", ir arčiausiai racionalistinėje grynojo proto sampratoje. Kai mokslinės bei filosofinės išvados išplaukia iš prielaidų, kurios yra savaime aiškios (self-evident), tuomet į mokslą ir į filosofiją žengiamo ne tiesiu ir siauru, bet plačiu ir nesudėtingu keliu. Ir visai nebūtina domėtis subjektu. Nežvarbu, kas jis toks, kokie jo interesai, beveik vis tiek, koks jo dėmesys – vargu ar jama nepasisieks suvokti tai, kas yra akivaizdu, o tatau suvokęs vargu ar nepadarys būtinų išvadų. Esant tokioms prielaidoms, viskas yra juoda arba balta. Turimos nuomonės glaamos kaip savaime aiškios arba kaip įrodomos (demonstrable). Jei kam nors kyla abejonių, tai jis veltiausiai virs visišku skeptiku. Nėra jokios būtinybės domėtis subjektu, Sokrato majeutikos menu, intelektualiu pokalbiu, proto imlumu, pastangomis, nuotankumu, atkaklumu.

Trečias subjekto ignoravimo laitinis yra metafizinė sielos samprata. Žmonės, kaip augalai ir gyvūnai, turi sielas. Žmonių, kaip augalų ir gyvūnų, siela yra pirmasis organinio kūno veiksmas. Vis dėlto augalų sielos iš esmės skiriasi nuo gyvūnų sielų, savo ruožtu ir vienų, ir kitų sielos iš esmės skiriasi nuo žmonių sielų. Kad įžvelgtume tuos skirtumus, turime atsigręžti nuo sielos į jos galimybes, įpročius, veiksmus, tikšus. Tiksliai įgalina pažinti veiksmus, per juos mes pažįstame įpročius, įpročiai atskleidžia galimybes, o galimybes atveria mums sielos esmę. Taigi sielos tyrimas yra visiškai objektyvus. Tuo pačiu metodu tyrinėjami augalai, gyvūnai ir žmonės. Rezultatai yra visiškai universalūs. Mes turime sielą nepriklausomai nuo to, ar esame budrūs, ar miegame, ar esame įventieji, ar nusidėjėliai, ar gentjai, ar silpnapročiai.

Subjekto studijos – visai kas kita, nes tai yra individo, tiek, kiek jis sąmoningas, tyrimas. Subjektas skiriasi nuo sielos, nuo jos esmės, galimybių bei įpročių, nes nė vieno iš jų sąmonėje nėra. Jis susijęs su veiklia, kurios laitiniai yra savastis (self). Čia įžvelgiame skirtingus sąmonės lygmenis: sapnuojančio subjekto sąmonė, būdraujančio subjekto sąmonė, protingai tyrinėjancio subjekto sąmonė, racionaliai mąstančio subjekto sąmonė, atsakingai svarstančio subjekto sąmonė. Yra tyrinėjami įvairių lygmenų veikimo skirtumai bei jų tarpusavin ryšiai.

Tad subjektas ir siela yra du visiškai skirtingi dalykai. Vieno iš jų žinojimas jokių būdu neatmeta kito. Bet dažnai atsitinka taip, kad, tyrinėjant sielą, nebelieka vietos subjekto studijoms – taigi šiuo atžvilgiu subjekto nepaisoma⁴.

Nupjautas (truncated) subjektas

Ignoruojamas subjektas pats savęs nepažįsta. Nupjautas subjektas ne tik savęs nepažįsta, bet ir nežino, kad nežino. Taigi, vienaip ar kitaip, jis prileina išvadą, kad tai, ko jis nežino, neegzistuoja. Paprastai užtenka pasiremti aki-vaizdžiais jausmų ir kalbos faktais. Įprasta taip pat pripažinti skirtumą tarp miego ir budrumo. Bet, jeigu visuotinis dienos somnambulizmas nebūs skatinamas, bihevioristams nerūpės vidinė subjekto veikla; loginiai pozityvistai apribos reikšmės sritį jusliniais duomenimis bei matematinės logikos struktūromis; pragmatistai mūsų dėmesį nukreips į veiksmą ir rezultatus.

Bet esama ir paprastesnių veikimo būdų. Galima remtis neabejotinai racionalia taisykle ir pripažinti tai, kas yra tikra, bei ignoruoti tai, kas ginčytina. Tai beveik neišvengiamai lems įžvalgos (insight) nepaisymą. Nes sąvokos nekelia abejonių: jų egzistavimą galima susieti su lingvistine vartoseną bei su mokslu apskritai. Tačiau tik gilindamiesi į sąmonės turinį, galime aptikti įžvalgas, supratimo aktus, kurie atlieka treją vaidmenį, kreipia paicškas, jusliniuose vaizdiniuose išskiria prasmingas formas: pagrindžia sąvokų formavimąsi. Šie sudėtingi dalykai, kol subjektas yra ignoruojamas, lieka nepastebėti, todėl čia pasirodo konceptualizmas: stiprus sąvokų akcentavimas ir skeptiškas požiūris į įžvalgas. Kaip įžvalgos atlieka tris funkcijas, taip konceptualizmas turi tris esminius trūkumus.

Pirmas trūkumas yra antiistorinis nejudrumas (anti-historical immobility). Žmogaus supratimas plėtojasi ir besiplėtodamas reiškiasi vis tikslesnėmis ir teisingesnėmis sąvokomis, hipotezėmis, teorijomis, sistemomis. Tačiau įžvalgų nepaisantis konceptualizmas negali paaiškinti sąvokų plėtotės. Sąvokos pačios savaime yra nejudrios. Jos visuomet lieka tokios, ką žmogui yra apibrėžusios. Jos abstrakčios, taigi yra anapus besikeičiančio erdvės ir laiko pasaulio. Tai, kas keičiasi, yra žmogaus supratimas, o kai keičiasi arba plėtoja-

⁴ Apie Aristotelio ir Augustino pažiūrų skirtumus bei apie jų sąsajas su Akvinočio pažinimo būdine maso knygos *Verbum, Word and Idea in Aquinas, Notre Dame, 1967* ir London, 1968, įvadą. Ta pati medžiaga yra išsamiau straipsnyje *Subjektas ir siela, Hispano-Philippine Studies, 13 (1965), 576-585.*

si supratimas, keičiasi arba plėtojasi ir apibrėžiamas. Tad yra taip: nors sąvokos pačios savaime nekinta, jos vis dėlto keičiasi, pasikeitus jas suformavusiai minčiai.

Antra konceptualizmo yda – pernelyg didelis abstraktumas. Mat mūsų žinių visuotinumas yra susijęs su konkrečia tikrove dviem skirtingais būdais. Esama santykio tarp visuotinybės ir atskirybės, tarp žmogaus ir šito žmogaus, tarp apskritimo ir šito apskritimo. Esama taip pat kur kas svarbesnio santykio tarp inteligibilumo ir justiskumo, tarp įžvalgos būdu suvoktos vienovės ir tų duomenų, iš kurių buvo gautas šis vaizdinys. Šis antrasis santykis, kuris yra analogiškas formos ir materijos santykiui, yra kur kas intymesnis nei pirmasis. Visuotinybė abstrahuojama iš atskirybės, bet įžvalgos būdu suvoktas inteligibilumas yra imanentiškas justiniam turiniui; šitaip, pašalinus justinius duomenis, vaizdinius, simbolius, išnyksta ir įžvalga. Konceptualizmas, ignoruodamas žmogaus supratimą, nepastebi konkretaus supratimo būdo, kuriuo justėse įžvelgiamas inteligibilumas. Konceptualizmas yra prirakinatus prie abstrakčių visuotinybių pasaulio, ir jo vienintelis ryšys su koakrecybe realizuojamas kaip visuotinybės ir atskirybės santykis.

Trečias konceptualizmo trūkumas siejasi su būties samprata. Konceptualistams, numanantiems būties sampratą esant kiekvienoje pozityvioje sąvokoje, visai nesunku ją atskleisti. Tačiau jie mąsto apie būty kaip apie abstrakciją, pačią abstrakčiausią iš visų abstrakcijų, turtočią kuo mažiau papildomų reikšmių ir kuo daugiau tiesioginės reikšmės (least in connotation and greatest in denotation). Iš tikro, būties samprata yra ne abstrakti, bet konkreti. Ji reikalauja viską apie viską. Ji nėra atsieta nuo nieko. Bet, žvelgiant be užuolankų, reikia pripažinti, kad sąvokos išreiškia ne tik supratimo aktus, bet fiksuojamos supratimo aktus, jos taip pat atsako ir į klausimus. Būties samprata visų pirma ir iškyla keliant klausimus. Būtis yra ta nežinomybė, kurią keitinama pažinti klausinėjaat, ji yra tai, ką iš dalies atskleidžia atsakymai, ką skatina geriau pažinti tolesnis klausinėjimas. Taigi būties samprata iš esmės yra dinamiška, proleptinė, antiūpauojanti pilnatvę, konkretumą ir visuotinumą, kurių mes visada siekiame, bet, kol mūsų žinios yra baigtinės, niekad nepasteksime.

Subjekto ignoravimas perima į nupjautą subjektą, kuris apie save nežino ir todėl nepagrįstai susiaurina žmogaus žinių vertinimą. Jis pamiršia sąveikią istorinį nejudrumą, pernelyg nusukurdintai abstrakčių sąvokų ir justinių vaizdinių sąsają ir proleptinės bei visiškai konkretos būties sampratos atmetimui.

Imanentinis subjektas

Subjektas yra viduje, bet jis yra viduje ne visiškai. Jo žinojimas apima intencionalų savęs transcendavimą (intencional self-transcend). Kadangi taip yra, jis turi pažinti savo žinojimą, kad žinotų, jog būtent taip yra. Toks žinojimas nebūdingas nei ignoruojamam, nei nupjautam subjektui, taigi prieš mus iškyla imanentinis subjektas.

Imanentiškumo doktrinas paaiškina neadekvati objektyvumo sampratą. Žmogaus žinojimas yra daugelio skirtingų operacijų junginys. Žmogiško žinojimo objektyvumas jokia būdu nėra vienintelė ypatinga savybė, bet labai skirtingoms operacijoms būdingų visškai skirtingų savybių junginys. Patyrimo objektyvumas remiasi jausnių bei sąmonės duomenų akivaizdumu. Tačiau toks patyrimo grįstas objektyvumas nėra vienas ir vienintelis žmogiško žinojimo objektyvumo ingredientas. Klausimų kėlimas, tyrinėjimas, refleksija, sprendimai yra visais atžvilgiais valdomi žmogaus intelektu bei protingumu besiremiančio būtinumo, kurį iš dalies suformuluoja logika ir metodologija; o šios savo ruožtu žmogaus žinojimo raidą bei pažangą lemia ne mažiau negu patyrimo objektyvumas. Galiausiai yra trečias, paskutinis arba absoliutus, objektyvumo tipas, kuris pasirodo, kai mes sprendžiame, kai mes tiksliai atskiriame tai, ką jaučiame, įsivaizduojame, manome, tai, kaip mums atrodo, nuo to, kas yra.

Nors visi šie trys komponentai funkcionuoja subrendusio žmogaus žinojimo objektyvume, vis dėlto vienas dalykas yra funkcionuoti, ir visai kitas – tiksliai žinoti, kad jie funkcionuoja. Toks aiškus žinojimas leidžia manyti, kad kalbama ne apie nupjautą subjektą, tikrai žinantį apie savo jausmus bei kalbą, bet apie tą, kuris žino šiek tiek daugiau. Tad "objekto" ir "objektyvumo" reikšmių nustatymas turėtų remtis ne operacijų bei jų ypatybių, bet vaizdinio mąstymo kraupščiu tyrimu. Vaizdinio mąstymo objektas yra tai, į ką žiūrime; žinojimas turėtų būti kažkas panašus į žiūrėjimą, stebėjimą, įsižiūrėjimą, pajautimą, suvokimą; pagaliau objektyvumas turėtų būti pamatyti viską, kas čia yra pamatyti, ir nieko, ko čia nėra pamatyti. Neišvengiamas vaizdinio mąstymo padarinys – imanentiškumas. Tai, kas slėpi klausinėjime, yra nematoma, nesuvokiama; tai tuo tarpu yra nežinomybė; tai yra tai, ko mes nežinojome, bet siekiame pažinti. Taigi klausinėjimo intencija, būties samprata yra tik imanentiška, tik subjektyvi. Tai, kas atsiranda supratimo metu, nėra informacija, tik papildanti jausnius ir sąmonės duomenis, priešingai, tai visškai nepanašu į jokią informaciją, tai – intelligibilus vienis arba modelis, kuris ne

suvokiamas, bet suprantamas; ir jis traktuojamas ne kaip neišvengiamai, bet tik kaip potencialiai susijęs su informacija. Supratimas to, kas tik potencialiai relevantiška, nėra nei stebėjimas, nei juslinis suvokimas; jis susijęs tik su tuo, kas iš tiesų yra. Iš to plaukia, kad supratimas vaizdinio mąstymo metu irgi turi būti tik imanentiškas bei subjektyvus. Tai, kas tinka supratimui, tinka ir sąvokoms, nes jos fiksuoja tai, kas buvo sučiupta (grasped) supratimo metu. Tai, kas tinka sąvokoms, ne mažiau tinka ir sprendiniams, nes jie kyla iš tiesioginio arba atvirkščio (inverse) supratimo.

Samprotaujant apie vaizdinį mąstymą, išvados apie jo imanentiškumą išvengti neįmanoma. Vaizdinis mąstymas – tai mąstymas regimais vaizdiniais. Vaizdiniai nepajėgia reprezentuoti arba teigti intelekto bei protingumo būtinumo rodiklių, ir dar mažiau jie yra pajėgūs transcendentuoti patį subjektą.

Aparta pažiūra, nors ir padeda atskleisti imanentiškumo sampratą, tačiau nieko daugiau – tik tiek. Tai yra bendras, subjekto žinojimu pagrįstas modelis. Jis skiriasi nuo dabartinių imanentiškumo teorijų, kadangi pastarąsias sugalvojo nupjautas subjektas, kuris tik iš dalies suvokia savo tikrovę. Aš manyčiau, kad ir be ypatingo įžvalgumo rastume paralelių tarp išdėstytos nuomonės ir Kanto imanentiškumo argumento. Jo argumente aiškiai atskirtas tiesioginis ir netiesioginis pažinimo sąntykis su objektu. Sprendinys yra tik netiesioginis objekto žinojimas, vaizdo vaizdas. Protas niekuomet nėra tiesiogiai susijęs su objektais, bet tik su supratimu, o per jį su paties proto empiriniu panaudojimu.

Kadangi intuicija yra vienintelė pažinimo veikla, tiesiogiai susijusi su objektais, tai mūsų sprendinių bei samprotavimų vertė prilygsta intuicijos vertei. Bet mūsų intuicija yra juslinė, o juslinė intuicija atskleidžia ne būti, bet fenomenus – tad ir mūsų sprendiniai bei samprotavimai yra prikaustyti tik prie reiškinų pasaulio.

Taip iš esmės atrodo Kanto argumentas. Jis yra visškai pagrįstas, jei "objektu" laikoma tai, kas priklauso vaizdiniam mąstymui. "Objektas" yra tai, į ką žiūrima, žiūrėjimas – juslinė intuicija, kuri vienintelė tiesiogiai susijusi su objektais; supratimas ir protas su objektais gali būti susiję vien netiesiogiai – per juslinę intuiciją.

Be to, nepaisomas bei nupjautas subjektas yra nepasirengęs atsakyti į Kanto klausimą, nes jis nepažįsta savęs tiek, kad įveiktų prisiribimą prie vaizdinio mąstymo ir kad atskleistų, jog žmogaus pažintinio aktyvumo objektas yra būtis ir jog tiesiogiai su šiuo objektu susijusi pažinimo forma yra klausinėjimas, o kitos pažintinio aktyvumo formos, kaip antai: juslės ir sąmonė, supra-

timas ir sprendimas, su būtimi kaip objektu yra susijusios netiesiogiai, tai tik priemonės atsakyti į klausimus ir pasiekti tikslą, numatytą klausiant.

Reikia padėti paskutinį tašką. Žingsnis nuo ignoruojamo ir nupjauto subjekto į savęs suradimą (self-appropriation) nėra paprastas dalykas. Tai analptol nėra kelių teisingų teiginių suradimas ir pritarimas jiems. Iš esmės tai yra transformacija, asmeninis filosofinis patyrimas, perėjimas iš juslių bei apstulbinto ir laikinai suglumusio kėdikio pasaulio į būties visatą.

Egzistencinis subjektas

Iki šiol subjektą aptarinėjome kaip pažinimo subjektą, t.y. kaip tą, kuris patiria, supranta ir sprendžia. Dabar turėtume apsvarstyti jį kaip veiklos subjektą, kaip tą, kuris svarsto, vertina, pasirenka ir elgiasi. Iš pirmo žvilgsnio nuo šios veiklos keičiasi daiktų pasaulis. Bet dar labiau keičiasi pats subjektas, nes žmogaus veikla yra laisva ir atsakinga. Ji apima moralės, charakterio formavimosi arba irimo, asmenybės brendimo arba žlugimo sritis. Besieigdamas žmogiškas subjektas pats padaro save tokį, koks jis yra, ir tai darydamas, jis yra laisvas ir atsakingas; taip yra būtent todėl, kad subjekto elgsena yra laisva ir atsakinga jo paties raiška.

Toks yra egzistencinis subjektas. Greta yra schematiškomis praeities kategorijomis besiremiantis požiūris, skiriantis arba sugebėjimus apskritai, pvz., valia ir intelektas, arba to paties sugebėjimo taikymą, pvz., teorinis ir praktinis intelektas, arba kitas žmogiško aktyvumo formas, pvz., teorinis tyrimas ir praktinis įgyvendinimas. Nė viena iš šių distinkcijų nesiremia pačiu subjektu. Nuo pat antikos laikų, kai patį save kuriančio moralinio gyvenimo refleksyvus vaidmuo jau buvo žinomas, jis nebuvo siejamas su subjekto samprata taip, kad išryškėtų jo pagrindinis vaidmuo subjektui tampant tuo, kas jis yra. Kadangi senos teorijos nebetinka, bus aiškiau, jelgu aptarsiu naują skirtingą, bet susijusių sąmonės lygių sampratą, kurioje egzistencinis subjektas užima aukščiausią pakopą. Taigi subjektas mes tampa palengva. Žemiausioje pakopoje, kai sąmonė yra augimadusi į besapnį miegą arba į komą, mes esame tik potencialūs subjektai. Kitas minimalus sąmonės arba subjektyvumo lygmuo yra susijęs su mumis kaip bejėgiais savo sapnų subjektai. Trečia, patyrimo subjektas mes tampame, kai atsibundame, kai pasidarome aiškaus suvokimo, laukios valzduotės, emocinių impulsų ir kūniško veiksmo subjektai. Ketvirta, kai mes apgalvojame savo patyrimą, tyrinėjame, plėtojame savo supratimą, for-

muluojame savo išradimus bei atradimus, intelekto subjektas sublimuoja (sublates), t.y. išlaiko, apsaugo, peržengia, užbaigia patyrimo subjektą. Penkta, mums klausinėjant apie mūsų pačių supratimą, tikrinant saviraiškos stilių bei formą, abejojant, ar mūsų gauti rezultatai yra teisingi, svarstant įrodymus už ir prieš, sprendžiant, ar tai yra būtent tai, ar ne, protingas subjektas sublimuoja intelekto bei patyrimo subjektus. Šeštame, paskutiniame lygmenyje, kai mes svarstome, vertiname, apsisprendžiame ir veikiame, racionali savimonė sublimuoja racionalią sąmonę. Čia atsiveria žmogaus sąmonės pilnatvė. Čia esti egzistencinis subjektas, atsiskleidžia jo būdingi bruožai ir jo asmens esmė.

Šie įvairūs sąmonės lygmenys yra susiję, ir šiuos ryšius geriausiai apibūdina tai, ką Hegelis pavadino sublimacija – žemesnės būties pakopas išlaiko ir apsaugo, drauge transcenduoja ir užbaigia aukštesnės⁵. Žmogaus intelektas peržengia žmogaus justiškumą, kita vertus, jis negali plėtotis be justiškumo. Nors žmogaus sprendiniai peržengia justiškumo bei intelekto sritis, jie gali reikštis tik būdami susiję su jomis. Galiausiai žmogaus veiksmas tokiu pačiu būdu privalo ir suponuoti, ir užbaigti žmogaus justes, intelektą ir sprendinius.

Būtent šias viena po kitos einančias sublimacijas ir fiksuoja sąmonės lygmenų metafora. Bet greita sąmonės lygmenų skirtumų bei jų funkcinių sąsajų, juos vienija vienintelė besiplėtojanti transcendentinė intencija, priklausanti nekintančių tikslų aibei⁶.

Būtent noras suprasti, intelligibilumo intencija perkelia subjektą iš patyrimo į intelekto pakopą. Toliau, nesmė tos pačios intencijos plėtotė pakeičia subjektą iš intelekto lygmenį į proto lygmenį: noro suprasti realizavimas sukelia norą suprasti korektiškai, kitaip tariant, po supratimo panorstama suprasti, kas yra tiesa, o drauge, kas yra tikrovė, tad intelligibilumo intencija perauga į teisingo intelligibilumo intenciją. Galų gale, kai jau veikiantis subjektas, susidūręs su savo pasauliu, ima domėtis savo paties veiksmams jame, tikrovės supratimo intencija tampa gėrio intencija, išskyla vertės bei vertybės klausimas.

Aš teigiu, kad transcendentinė gėrio samprata yra vertybinė. Gėris skiriasi nuo konkrečių gėrybių, tenkinančių individualius potraukius, kaip antai: maisto ir gėrimo, sąjungos ir bendravimo, žinių, doros ar maknumų. Jis taip pat skiriasi nuo gėrio kaip tvarkos (good of order), tai objektyvi sąranga arba

⁵ Beje, čia nepaisoma Hegelio požūrio, kad aukštesnis lygmuo išsprendžia žemesnio lygmenų prieštaravimus.

⁶ Šitie tikslai yra labai artimi scholastikos transcendentalioms em. unum, verum, bonum (būtis, tiesa, gėrys – A. P.) ir jie gali keistis vienas su kitu vietomis: vienas kitą įtakodami (craver, 1980).

institutas, užtikrinantis žmonių grupėms konkrečių gėrybių reguliavimą. Ekonominė sistema, kiekvieną rytą garantuojanti pusryčius, tenkina pusryčių poreikį. Ilgalaikę sąjungą užtikrinančios vedybos tenkina sąjungos poreikį. Žinių perteikimą iš kartos į kartą garantuojanti švietimo sistema tenkina žinių poreikį. Bet anapus konkrečių gėrybių ir gerio kaip tvarkos egzistuoja gėris kaip vertybė (good of value). Būtent vertybė arba vertybės nulemia tai, kad mes tenkiname vienus poreikius ir netenkiname kitų, tai, kad mes palaikome vienas gerio kaip tvarkos sistemas ir nepritariame kitoms, tai, kad mes aukštiname arba smerkiame kaip gerus arba blogus tam tikrus asmenis bei jų veiksmus.

Tad kas gi yra vertybė? Aš sakčiau, kad tai irgi, kaip ir būtis, yra transcendentinė sąvoka. Taip, kaip būties sąvoka pati savaime būties nepažįsta, o ją tik numato (intends), taip ir vertybės sąvoka, pati savaime vertybės nežinodama, ją tik numato. Taip, kaip būties samprata yra dinaminis principas, kreipiantis mus link išsamesnio būties pažinimo, taip ir vertybės samprata yra to paties principo sklaida, šiuo atveju kreipianti mus link platesnio gerio, to, kas yra vertinga, įgyvendinimo.

Tai nėra labai aišku, todėl aš norėčiau pasitelkti analogiją. Štai Aristotelio *Etikos* empirizmas beveik visuomet susilaukia daug klausimų. Jis galėjo rašyti taip: "dorybę įsigyjame, nuolat kartodami teisingus ir santūrius veiksmus, o teisingi ir santūriūs veiksmai būna tada, kai juos atlieka teisingas ir santūrius žmogus. Teisingas ir santūrius žmogus yra ne tas, kuris dirba teisingus ir santūrius darbus, bet tas, kuris juos dirba taip, kaip teisingi ir santūriūs žmonės"⁷. Jis galėjo rašyti ir taip: "etinė dorybė yra polinkis, kuris gali laisvai pasirinkti, jis glūdi – mūsų atžvilgiu vidutiniškume, ir protas jį apibrėžia taip, kaip apibrėžia protingas žmogus"⁸. Man atrodo, kad Aristotelis vengė kalbėti apie etiką, neatsižvelgdamas į gero žmogaus etinę orientaciją, apie teisingumą, neatsižvelgdamas į teisingus žmones, apie santūrumą, ignoruodamas santūrius žmones, apie dorybės prigimtį, ignoruodamas sveiką nuovoką turinčių žmonių (practical wisdom), teiginius.

Tačiau, kokia bebūtų nuomonė apie Aristotelį, toks jo interpretavimas puikiai atitinka mano apibrėžtą gerio sampratą. Kaip būties idėja reikšiasi konkrečiu žinojimu, ir būtent šios raiškos refleksija yra kelias pažinti, kas yra būties idėja, taip pat ir gerio idėja arba gera intencija reikšiasi konkrečiau

⁷ *Aristotelis. Nikomacho etika*. – Filosofijos istorijos chrestomatija. Antinė. – V. 1977. P. 244.

⁸ Ten pat. – P. 247.

100 FILOSOFIJOS ISTORIJS IR PAŽINIMO TEORIJS KLAUSIMAI

žmogaus veiksmams, ir būtent šios raiškos refleksija yra būdas pažinti, kas yra gerio idėja. Ir kaip būtis idėjos raiška žadina mūsų ribotą žinojimą apie būti, taip gėrio idėjos raiška skatina mūsų suvaržytus žingsnius gėrio link. Galiausiai kaip mūsų žinios apie tai, kas yra būtis, nėra esmės žinojimas, o tik žinojimas to, kas yra ši, ana ar kita būtis, taip ir tas gėris, su kuriuo pirmiausia susiduriame, yra gerų žmonių arba savyje, arba anapus savęs įgyvendinto gėrio atskiri atvejai.

Tad egzistencinio subjekto paradoksas tinka ir geram egzistenciniam subjektui. Kaip egzistencialis subjektas laisvai ir atsakingai padaro save tokį, koks jis yra, taip jis padaro save gerą arba blogą, o savo veiksmus – teisingus arba ne. Geras subjektas, geras pasirinkimas, geras veiksmas nėra nesusiję. Subjektas yra geras, jei jis gerai pasirenka ir gerai elgiasi. Bet kokio pasirinkimo arba veiksmo požiūriu pirminė gėrio intencija – tai transcendentinis visų vertinimų bei kritikos principas. Šis principas yra atskirų gėrio atvejų priešas, o šie atvejai yra geri pasirinkimai bei veiksmai. Tačiau neprašykite manęs jų griežtai apibrėžti, nes kiekvieną kartą juos nulemia laisvas ir atsakingas subjektas – pirmiausia ir vienintelė savo paties ištaka.

Kadangi gėrį sąlygoja laisvė, tai etinių sistemų, galinčių beveik be atvangos rūšiuoti nuodėmes, gėrio samprata vis dar lieka neaiški. Jos ragina mus elgtis gerai ir vengti blogio, bet aiškindamos, kas tai yra elgtis gerai, jos nedaug tepažengia toliau auksinės taisyklės, visuotinio geranoriškumo principo ir pan. Tačiau šių sistemų trūkumai nėra nepataisomi. Mes sužinojome apie gėrį iš mus supančių pavyzdžių, iš žmonių pasakojimų apie senovėje gyvenusius gerus ir blogus vyrus bei moteris, iš nenutrūkstamos vertinimų bei smerkimų virtinės, sudarančios didelę dalį žmonių pokalbių, iš geros nuotaikos ir gėdos, kurios apima arba persmelkia mus, kai mes pasirenkame ir veikiamo patys, elgdami gerai arba blogai, nusipelnę pagyrimo arba pasmerkimo.

Aš pabrėžčiau egzistencijos prioritetą. Aš išskyrčiau skirtingus žmogaus sąmonės lygmenis, aukščiausias iš kurių yra racionali savimonė. Ji sublimuoja tris žemesnius patyrimo, supratimo bei sprendimo lygmenis, į juos, aišku, neįsiskverbdama ir jų nesuardydama, bet juos išlaikydama, išsaugodama, peržengdama, užhaigdama. Tai, kas pagrįsta patyrimu, taip pat supratimu, be to, teisingumas, tikrovė, gėris sudaro vienybę. Tokia samprata išryškina patyrimo kontūrus. Savo ruožtu tiesa yra supratimo tikslumas (correctness), o gėrio, vertybės bei to, su kuo jokia būdu neverta nesutikti, paieška pakylėja ir užbaigia supratimo, teisingumo bei tikrovės paiešką.

Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad mes nekalbame apie aristoteliskai suprastą gėrį kaip poreikius tenkinantį objektą. Mes taip pat nekalbame ir apie intelektualiai, tomistiškai interpretuojamą gėrį, gėrį kaip tvarką. Greta jų yra visiškai kita žodžio "gėris" reikšmė, kurią būtent mes nurodome, kai kalbame apie vertybę, apie tai, kas vertinga, kas yra teisinga (right) kaip klaidingumo (wrong) priešprieša, apie tai, kas yra gėris ne kaip blogio apskritai (bad), bet kaip nuodėmingo blogio (evil) priešprieša. Būtent taip suprasto gėrio intencija pratęsia supratimo intenciją, teisingumą bei tikrovę, kaip racionalios savimonės pamatus, egzistencinio subjekto pasirodymo pagrindą.

Baigdamas norėčiau trumpai pasakyti, kad egzistencinio lygmens prioritetas nereikiškia nei pragmatizmui būdingo rezultatų pirmumo, nei škotistų ginklamo valios prioriteto, nei praktinio intelekto, kurį Aristotelio bei Kanto sekėjai vadina praktiniu protu, prioriteto. Padariniai kyla iš veiksmų, veiksmai – iš apsisprendimų, apsisprendimai – iš įvertinimų; įvertinimai – iš apgalvojimų, o visi penki – iš egzistencinio subjekto, iš subjekto, kuris apgalvoja, įvertina, nusprendžia, veikia ir sukelia padarinius. Jis arba ji, nors ir būdami susiję su savo padariniais, daug labiau nerimauja dėl savęs pačių kaip linkstančių į gėrį arba į blogį, ir todėl juos reiktų vadinti ne praktiniais, bet egzistenciniais subjektais.

Susvetumėjęs subjektas

Egzistencinė refleksija ir apšviečia, ir praturtina. Ir ne tik todėl, kad ji paliečia mus intymiai ir įtaigiai mums kalba, bet ir todėl, kad ji yra natūralus išsamesnės subjekto refleksijos atspirties taškas, tokio subjekto, kuris yra įsikūnijęs kaip vaizdiny ir jausmas, taip pat kaip protas ir valia; kurį skatina veikti simbolis ir pasakojimas; kuris, būdamas intersubjektyvus ir susitikdamas su kitais, iš "Aš" tampa "Tu", o po to pažindamas, bičiuliaudamasis, bendradarbiaudamas, draugaudamas, mylėdamas perauga į "Mes". Taip mes lengvai įžengiamo į reikšmėmis pagrįstą žmonių pasaulį, į kalbos, meno, literatūros, mokslo, filosofijos, istorijos, leimos, visuomenės ir ugdymo, valstybės ir įstatymo, ekonomikos bei technologijos pasaulį. Šis žmonių pasaulis negali atsirasti ir išlikti be svarstymo, vertinimo, apsisprendimo, veiksmo, nepuoselėjant laisvės ir atsakomybės. Tai egzistencinių subjektų pasaulis, kuriame įkūnijamos kūrybiškai ir laisvai sukurtos vertybės.

Tačiau turininga egzistencinė refleksija gali pasirodyti esanti ir spąstai. Ji iš tiesų yra raktas, kuriuo atrakinamos durys į filosofiją – ne į abstraktaus žmogaus, bet į konkretaus žmogaus gyvenimo istorijos filosofiją. Tačiau nereiktų manyti, kad toks konkretumas eliminuoja senąsias pažinimo teorijas, epistemologijos bei metafizikos problemas, nes jeigu jos iškyia abstrakčiame kontekste, konkrečiame kontekste jos reikšis dar labiau.

Egzistencinė refleksija, atskleisdama, ką žmogui reikšia būti geram, iškelia klausimą, ar pasaulis yra geras. Ar šis vyksmas nuo pirmuonių per augalus ir gyvūnus iki žmogaus yra gėris, tikra vertybė, ar jis turi prasmę? Teigiamai atsakyti į šį klausimą galima tuomet ir tik tuomet, jeigu pripažįstamas Dievo buvimas, Jo visagalybė ir gerumas. Pripažinus šiuos tris dalykus, galima teigti, kad kūrybos procesas yra gėris, nes kūrybinė fiat tegali būti gėris. Suabejojus bent vienu iš šių trijų dalykų arba jį paneigus, imama abejoti kiekvieno suprantančio proto (intelligent mind) ir kiekvienos geros valios (loving will) galia suprasti kiekvieną, teigiantį, kad šis pasaulis yra geras, prasmingas ir vertas žmogaus pritarimo bei palankumo, arba neigti ją. Nes "gėris" ta prasme, kuria mes vartojame šį terminą, yra moralinio veikėjo (moral agent) ir jo poelgių bei darbų gerumas (goodness). Kol moralinis veikėjas nėra atsakingas už pasaulio būtį ir tapsmą, moraline prasme pasaulio negalėtume pavadinti geru. Jei šia prasme pasaulis nėra geras, tai gerumas gali būti aptiktas tik žmoguje. Tačiau, jeigu toks žmogus ir būtų geras, jis yra svetimas visai kitai visatai. Antra vertus, jeigu žmogus išsizada savo autentiško gyvenimo ir panyra į nūnai viliojančią ir atšiaurią savo psichikos ir prigimties tėkmę, jis susvetimėja sau pačiam.

Taigi neatsitiktinai absurdo teatras, absurdo literatūra ir absurdo filosofija klesti kultūroje, kurioje atsirado teologų, teigiančių, kad Dievas mirė. Bet šio absurdo ir šios mirties šaltinis – naujas subjekto ignoravimas, jo nupjovimas (truncation) ir naujas imanentizmas. Fenomenologijos, egzistencinio savęs supratimo, žmogiško bendravimo, išganyimo istorijos vardu atmetami senieji pažinimo teorijos, epistemologijos, metafizikos klausimai. Aš neabejoju ir niekuomet neabejojau, kad senieji atsakymai nėra be trūkumų. Bet kuomet atmetami senieji klausimai, kartu atsisakoma sužinoti, kas yra veikiamą pažįstant; atsisakoma sužinoti, kodėl būtent ši veikla yra pažinimas; atsisakoma išsiaiškinti, kas yra žinotina, kai yra tam tikru būdu veikiamą, ir taip apibrėžti pamatinę semantiką. Toks trigubas atsisakymas yra blogesnis negu vien tik subjekto ignoravimas, ir jis yra kur kas radikalesnis nugenėjimo priežastis. Mes tai patiname šiandien ne tik šalia Bažnyčios, bet ir joje, kai suprantame.

kad reikšmingo dialogo galimybės sąlygos lieka nesuvoktos, kai susilieja ap-
reikštos religijos ir mito skirtumai, kai neigiama Dievo buvimo ir jo gerumo
objektyvaus pažinimo galimybė.

Tai svarbūs ir neatidėliotini klausimai. Aš jų nenagrinsiu. Tačiau nema-
nau, kad šiame darbe, nurodydamas pagrindinį sunkumą – subjekto neigimą ir
tą didelį darbą, kurio reikia, norint jį pažinti, aš apskritai jų nepalėčiau.

• • •

Aplė autorių

Katalikų filosofo bei teologo Bernardo Lonergano (Bernard Lonergan S. J. 1904–1984) intelektualinė biografija – ryškus pavyzdys, rodąs, kaip evoliucionuoja katalikybės teoretikų pažlūros XX amžiuje. Savo teorinę veiklą B. Lonerganas pradėjo kaip originalus Tomo Akvintiečio filosofijos interpretatorius (čia derėtų paminėti jo darbą "Verbum: Word and Idea in Aquinas, parašytą 1948–1949 m.). Vėliau, 1957 m., jis rašo fundamentalią studiją "Insight: Study of Human Understanding", kurią katalikų intelektualai traktuoja kaip klasikinį veikalą. Šiame veikale B. Lonerganas bandė susieti tomistinę filosofiją su transcendentalizmo idėjomis ir kai kuriais šiuolaikinės filosofijos bei mokslo principais. O 1972 m. pasirodė dar vienas darbas "Method in Theology", liudijantis, kad katalikų filosofui nėra svetimos ir dabartinės religinės antropologinės filosofijos idėjos.

Ši perėjimą nuo racionalistinės problematikos prie antropologinės patį B. Lonerganas apibūdino kaip "antropologinį posūkį". Pasikeltė ne tiek B. Lonergano filosofija, kiek jos orientacija: nuo žmogaus kognityvinės struktūros bei veiklos analizės B. Lonerganas pasuko link asmenybės egzistencijos tyrinėjimo arba, paties katalikų filosofo žodžiais tariant, nuo transcendentalių būties sąvokos link transcendentalių vertybės sąvokos.

1968 m. perskaityta paskaita "Subjekt" gerai atspindi šio posūkio esmę. Pirmoji paskaitos dalis (iki sk. "Egzistencinis subjektas") iš esmės remiasi "Insight"o kognityvine bei epistemologine problematika. Antrąją šios paskaitos dalį skirta tai B. Lonergano teorinės minties antropologinei intencijai, kuri vėliau pagrįs "Method in Theology". Todėl "Problemose" spausdinamas tekstas galėtų būti laikomas pirmą pažintimi su visa B. Lonergano filosofija

A. Dubyninas